

Ayşe Gül ÇIVGIN*

Aslında Kimdir Kadın?

Özet

Aslında Kimdir Kadın? başlığı oldukça manidar ve ironik. Manidar ve ironik olmasının temel nedeni “ aslında” kelimesinde gizli. Bu kelime, şimdiye kadar kadına dair bildiğimiz şeylerin “asıl”, “asli” ya da “gerçek/hakiki” olmadığını, kadının, kendisine dair bildiğimizi sandığımız şeylerden farklı olduğunu düşündürmekte. Peki, “kadın” denilen bu şeyin bir “aslı astarı” var mıdır? Kadının aslen bir “yüz”ü var mıdır? Kadının aslından, “aslında-ne-olduğu”ndan söz edilebilir mi? Bu sorulara her düşüncenin temeli olan, doğru bilgiyle ve doğru değerlendirmeye konuya yaklaşmamızı sağlayan felsefeden yola çıkarak cevap vermek olanaklı görünmektedir. Felsefenin temel disiplinlerinden biri olan felsefi antropoloji ise, kadının aslında kim olduğu sorusuna, dolaylı bir biçimde de olsa doğru değerlendirmeye yanıt verebilme imkânını bize sağlaması bakımından önemlidir.

Anahtar Terimler

Kadın, Kadın Hakları, İnsan, İnsan Hakları.

In fact, Who is The Woman?

Abstract

The headline “In fact, who is the woman?” is quite meaningful and ironical. The main reason for its being meaningful and ironical is hidden in the word 'in fact'. This word makes us think that what we have known about woman until now isn't the 'original' 'fundamental', or 'real/true' and the woman is different from what we are supposed to know about her. So, has the thing that is called “woman” got a true form? Has the woman got a real face? Can it be talked about ' the origin of the woman and basically what is a woman?' Answering these questions seems to be possible by drawing attention to philosophy that is the basic principle of every thought which makes us apply to a subject with accurate information and accurate evaluation. One of the basic disciplines of philosophy ,philosophical anthropology, is important from the point of view of giving us opportunity to answer the question' In fact,who is the woman?' by the help of accurate evaluation though indirectly.

* Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Elemanı

Key Terms

Woman, Woman Rights, Human, Human Rights.

“Aslında Kimdir Kadın?” başlığı son derece manidar ve ironik. Manidar ve ironik olmasının temel nedeni de “aslında” kelimesinde gizli. Bu kelime, şimdiye kadar kadına dair bildiğimiz şeylerin “asıl”, “aslı” ya da “gerçek/hakiki” olmadığını, kadının, kendisine dair bildiğimizi sandığımız şeylerden farklı olduğunu düşündürmekte. Dildeki kullanımına bakıldığında, “asıl” kelimesinin birlikte kullanıldığı bir başka sözcük daha var. O da “astar” sözcüğü. Bu açıdan, örneğin, “aslı astarı yok” deyişi, ilgili konunun/şeyin bir gerçekliğinin, hakikatinin veya dayanağının olmadığını belirtmekte. Peki, “kadın” denilen bu şeyin bir “aslı astarı” var mıdır? Kadının aslen bir “yüz”ü var mıdır? Kadının aslından, “aslında-ne-olduğu”ndan söz edilebilir mi? Görüldüğü gibi bu ve benzer soru(n)lar bizi, “asıl-olan” ile “asıl-olmayan”a dair bir araştırmaya ve düşünmeye zorluyor. Ancak bunun yanında, yine son derece ironik ve manidar bir şekilde de, “asıl” sandığımızın “asılın astarının olmayabileceği”, yani “asli gerçeklik” olmayabileceği fikrine de kapı açıyor.

Şimdi gelin, “kadın” denildiğinde “aslen” ne düşünüldüğüne, yani, sizin, benim, bizim ne düşündüğümüze bakalım. Şimdiye kadar kadına dair bildiğimizi sandığımız şeyler nelerdir? Ve kadın kimdir? diye sorduğumuzda kuşkusuz bu sorulara vereceğimiz ilk yanıt kadının anne oluşu ya da eş olduğudur. Kadının anne ve eş olduğu vurgusu, neredeyse olmazsa olmaz, kadına dair kabul edilmesi gereken ilk ve temel bir kabuldür. Bu kabulün en güzel örnekleri şu deyimlerde saklıdır. “Cennet annelerin ayağının altındadır” ya da “yuvayı dişî kuş” yapar. Ancak bu deyimler her ne kadar kadının anne ve eş olmasının önemine vurgu yapıyor görünse de, kadının kendisini idame ettireceği mekânı ve bu mekânın özelliklerine dair şu gerçeği de gözler önüne sermektedir: Kadının mekânı, kendisini idame ettireceği yer ev, yuva, dolayısıyla dört duvarla sınırlı olan alandır. Dikkat edilirse “dışarı”sı değil “içerisi”dir. Kadını kadın yapan, bu kapalı alanda eşi ve çocukları için yapacağı faaliyetlerdir.

Kadına dair bir başka kabul, kadının narin, zayıf, aciz, aklından çok duygularıyla hareket eden bir varlık olduğudur. Bu görüşe en uygun deyim ise “saçı uzun aklı kısa” tabiridir. Eğer kadının aklı kısa değilse, kadın kendi ayakları üzerinde duruyorsa, kendi kararlarını kendisi verebiliyorsa bu sefer “erkek gibi kadın” tabiriyle yüceltilmektedir, burada erkek gibi ifadesinin altını özellikle çizmek istiyorum. Çünkü akıllı olmak, güçlü olmak, lider olmak ancak erkeklere ait özellikler olarak düşünülmektedir.

Kadına dair diğer bir kabul ise, onun cinsiyetine vurgu yapan bir bakışı yansıtmaktadır. Kadın, doğuştan getirmiş olduğu biyolojik özelliği yani seksüalitesi dolayısıyla, toplum da “Namusun Taşıyıcısı” olarak görülmektedir. Ancak kadınlara insan olarak pek de güven duyulmamakta, kadının doğuştan kendisine verilmiş seksüalitesinin erkekleri baştan çıkartacağı, onları suç ve günah işlemeye teşvik edeceğinden korkulmakta ve bu özelliği baskı altına almaya çalışılmaktadır. Bu durum ilginç bir tezatlığı bir arada barındırmaktadır. Bir yandan kadının “dişî kuş olarak yuvanın yapıcısı”, “cennetin ayakları altında” olduğu deyişleriyle anneliği yani kadın olması yüceltilirken, diğer yandan günaha davet eden “âdemi baştan çıkartıp yasak elmayı ona yediren şeytan”la özdeşleştirildiği görülmektedir. Kadın “Namusun

Taşıyıcısı” olduğu için korunması, muhafaza altına alınması gereken bir şey olarak düşünüldüğü için bu koruyuculuğu ve muhafazayı sağlayacak “Namus Bekçileri”ne ihtiyaç duyulmaktadır. Kadının koruyuculuğunu ve muhafazasını sağlayanlar ise küçükken babası ya da erkek kardeşleri, evlendikten sonra kocası, toplum genelinde ise diğer tüm erkeklerdir. Bu bağlamda kadının toplum hiyerarşisindeki yeri de her zaman son sıralardadır.

Hemen anlaşılabilceği üzere bu yanıtlar ya kadının biyolojik özelliklerine ya da toplumsal statüsüne daha doğru bir ifadeyle, toplumun kadına biçtiği role bakılarak verilmiştir. Toplumda yaygın olan, ancak değişebilen, temelini zaman zaman gelenek ve göreneklerden zaman zamansa dinden alan, bilgisel temeli olmayan çeşitli görüşlerden yola çıkılarak kadına atfedilen özellikler, kadının “aslen” ne olduğunu belirlemek için doğru bakış açısını bizlere sunmamakta, dahası içinden çıkılması kolay olmayan sorunların doğmasına da neden olmaktadır.

Adeta “haklar enflasyonu”nun yaşandığı gününüzde kadından ve onun haklarından hangi bağlamda söz edileceği bu sorunların başında gelmektedir. Kadının aslen ne olduğuna yanıt bulmadan, onun haklarından söz edildiğinde ise, kimilerine göre kadın, kadın hakları bağlamında bağımsız olarak ele alınmalı, kimilerine göre insan hakları çerçevesi içinde düşünülmeli, kimilerine göre ise kadının insan haklarından söz edilmelidir. Dolayısıyla “hak” kavramı çerçevesinde düşündüğümüzde, yine bir belirsizlik ve muğlaklıkla karşılaşmaktayız. Elbette ki tüm bildiri ve sözleşmeler iyi niyetlerle oluşturulmuş, çeşitli talepleri dile getirmektedirler. Ancak sadece iyi niyet yetmemekte doğru bilgiyle ve doğru değerlendirmeye temellendirilmeleri gerekmektedir.

“Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme”ye¹ baktığımızda sözleşmenin önsözü, İnsan hakları düşüncesine vurgu yaparak başlamakta, ancak yalnızca kadına ilişkin bazı talep ve gereklilikleri dile getirerek, “kadın hakları” kavramından söz etmektedir.

Önsözde şunlar ifade edilmektedir: Birleşmiş Milletler Yasasının temel insan haklarına, insan itibar ve kıymetine, erkeklerle kadınların eşit haklara sahip olmaları gerektiğine inancı tekrar onaylamaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin, insanlara karşı ayrımcılığın kabul edilemezliği prensibini doğruladığını, tüm insanların özgür doğduğunu, eşit itibar ve haklara sahip olduklarını, bu beyannamede böylece öne sürülen tüm haklar ve hürriyetlerin cinsiyete dayalı olanlar dâhil, hiçbir ayrıma tabi kılınmaksızın herkes tarafından kullanılabilceğini beyan etmektedir. İnsan Hakları Sözleşmesine taraf Devletlerin, kadınlar ve erkeklerin tüm ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve siyasi haklardan eşit olarak yararlanmalarını temin yükümlülüğü bulunduğunu vurgulamaktadır.

Ancak çeşitli belgelere rağmen kadınlara karşı ayrımcılığın halen devam etmekte olduğundan endişe duyarak, erkeklerle kadınlar arasında tam bir eşitliğin gerçekleşmesi için kadınlar ile erkeklerin toplumdaki geleneksel rollerinde bir değişiklik ihtiyacı bulunduğunun farkında olarak, “Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi uluslararası sözleşmesi” imzalanmıştır denilmektedir. Gerçekten de günümüzde bazı

¹ www.insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr

istatistiklerden edindiğimiz bilgilere baktığımızda, kadının durumuna ilişkin çok çarpıcı sonuçlar elde edildiğini elbette ki görmekteyiz.

Bugün dünyada bir milyardan çok insan kabul edilemez yoksulluk koşullarında yaşamakta, ne yazık ki dünyada yoksulluk içinde yaşayan insanların büyük bir çoğunluğunu hala çocuklar ve kadınlar oluşturmaktadır.

Evde çalışan, asgari ücret kapsamına girmeyen, sigortaları, iş güvenceleri, sağlık olanaklarından yararlanamayan kadınlar istatistiklerde bile yer almamakta, çalışan kadın kimliğine sahip olmamaktadır.

Eğitim alanına bakıldığında, 2000li yıllarda hala “haydi kızlar” kampanyasının düzenlenmesine gerek duyulmakta çünkü Türkiye’de 640.000 kız çocuğu çeşitli nedenlerden zorunlu öğretimden mahrum bırakılmaktadır. Çeşitli okul kitaplarına bakıldığında ise toplumsal cinsiyet ayrımcılığını pekiştiren resimler ya da okuma parçaları olduğu görülmektedir. Örneğin erkeği lider rollerde, kadını ise ev işi yaparken gösteren pek çok örnek bulmak mümkündür. Yine ilköğretim öğrencilerinin kitaplarında Ayşe annesiyle beraber mutfakta yemek hazırlarken, Ali babasıyla birlikte oturma odasında televizyon seyrederken resmedilmektedir.

Kadının özgürlüğü, çoğunlukla cinselliğini (yani biyolojik özelliğini) kontrol etmek amacıyla kısıtlanmaktadır. Toplumsal dayatmalar kadınlar üzerinde baskı unsuru olarak kullanılmakta şiddet gören, ölüm ve intihara sevk edilen kadınların sayısı azımsanmayacak ölçüde büyüktür.

Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de şiddet önemli bir sorundur. Bu sorun son yıllara kadar gizli tutulmuş, aile içinde yaşananların ‘özel’ olduğu, “kol kırılır yen içinde kalır” anlayışıyla gelenekçi bir tutumla saklanmıştır. Ancak son yıllarda yapılan değişik araştırmalar bu olayların yaygınlık ve ciddiyetine ilişkin fikirler vermektedir. Ülkemizde erkeklerin %45’i “kocasına itaat etmeyen kadının dövülebileceğini”, %66.2’si “evde erkeğin mutlak otorite olduğuna, kadınların ona itaatte yükümlü olduğuna, %53.7’si “bir cins olarak erkeklerin kadınlardan daha akıllı ve üstün olduklarını” düşündüklerini göstermektedir.² Kısaca kadınlar;

- Yoksulluğun ve bilgisizliğin yok edilmesi
- Eşit istihdam olanakları, mesleki eğitim ve iş güvencesi
- Karar verme odaklarına eşit katılım
- Toplumda demokratik yani eşitlikçi, katılımcı, çoğulcu bir yapılanma
- Ailede sorumluluk, yükümlülük ve yetkileri eşit paylaşım
- Kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin yok edilmesi
- Sağlıklı, temiz ve güvenli bir dünyada barış içinde yaşamak³ gibi

Çeşitli gerekçeler bağlamında, kendi bağımsız haklarını talep etmektedirler. Ancak bu talepleri doğrudan insan hakları düşüncesi içerisinde zaten bulabilmekteyiz.

² <http://www.baskonsolosluk.ch/3633/> Necla Arat “Türkiye’nin Kadınları” başlıklı konuşma metni

³ <http://www.baskonsolosluk.ch/3633/>

Bu yüzden kadının aslında kim olduğu sorusuna bilgisel bir cevap vermeden, onun, kadın haklarından mı, insan haklarından mı, kadının insan haklarından mı? söz edileceğine karar verilememektedir. O halde aslında kadın kimdir?. Bu soruya her düşüncenin temeli olan, doğru bilgiyle ve doğru değerlendirmeyele konuya yaklaşmamızı sağlayan felsefeden yola çıkarak cevap vermek olanaklı görünmektedir. Felsefenin temel disiplinlerinden biri olan felsefi antropoloji⁴ ise, kadının aslında kim olduğu sorusuna, dolaylı bir biçimde de olsa doğru değerlendirmeyele yanıt verebilme imkânını bize sağlaması bakımından önemlidir.

Elbette ki, kadın hem biyolojik hem de toplumsal bir varlıktır. Diğer tüm canlılar gibi yaşamasını sağlayan bir organizmaya yani canlı bir bedene sahiptir. Biyolojik yapısını sürdürebilmek için, diğer insanlarla bir arada bulunmak zorunda olduğu için aynı zamanda toplumsal bir varlıktır. Ancak bunlar kadının aslın da kim olduğuna doğrudan cevap vermekte yetersiz yanıtlardır. Çünkü bütün bu özelliklerin zemininde, kadının aslında insan olmasından dolayı sahip olduğu çeşitli olanaklar bulunmaktadır.

Bu özellik ya da olanaklara⁵ baktığımız da şunları görmekteyiz:

Kadın “*bilen bir varlık*”tır. Bilginin kendisi bir kadın başarısı, bir kadın ürünüdür ve bu fenomenin taşıyıcısı olan kadın da “*bilen varlık*”tır.

Ancak kadın sadece bilen bir varlık değildir, aynı zaman da hayat durumları içinde karşılaştığı olaylar ve bunların getirdiği kaygılar içinde yaşamını sürdürebilmek için “*yapıp-eden*”, aktif varlıktır. Kadın bütün hayatı boyunca birçok eylemde bulunmak durumunda kalan, onları belli bir sıraya koyan, onların gerçekleşmesini sağlayacak seçimlerde bulunan ve buna uygun davranmak için yapip-etmelerini yöneten “*değer duygusuna sahip*” bir varlıktır.

Kadın planlar yapan, kendisine amaç ve hedefler koyan bunları eyleme geçiren, dolayısıyla bir şeyden yana ya da bir şeye karşı koyan yani “*Tavır takınan bir varlık*” tır.

Aktif olan, kendine amaçlar koyan ve onları gerçekleştirebilen bir varlık olarak kadın “*önceden görebilen*” bir varlıktır. Yani kendi amacına göre olayların akışına yön vermeye çalışan, kendi yapip-etmelerinden sorumlu olabilen bir varlıktır.

Kadının bilen, yapip-eden, değerleri duyan, tavır takınan, önceden gören, önceden belirleyen bir varlık olmasının arkasında ise “*isteyen bir varlık*” olması bulunur. Kadının yaptıklarını sıraya koyması, sonuçlarından sorumlu tutulabilmesi için “*özgür bir varlık*” olması gerekmektedir. Dolayısıyla kadın “*özgür bir varlık*”tır.

Kadın üç boyutlu bir zaman dilimi içinde yaşayan bir varlık olarak, yapip-etmelerini ve başarılarını zaman içinde gerçekleştirmektedir. Kadın şimdide yaşayan,

⁴ Kuşkusuz felsefi antropoloji doğrudan kadın konusunu ele alan bir disiplin değildir. Ancak insan söz konusu olduğunda, onun varlık koşullarının neler olduğu ve bu koşulların bilgisinin ortaya konulmasında, ontolojik temellere dayanan felsefi antropoloji önemli bir çıkış noktası olmaktadır.

⁵ Aşağıda dile getireceğimiz olanaklar ve başarıları, Takiyettin Mengüşoğlu'nun “Ontolojik Temellere Dayanan Felsefi Antropolojisi”nde insana dair söylediklerini, kadına uyarlayarak dile getirmekteyiz. Mengüşoğlu'nun bu konudaki görüşlerinin ayrıntıları için bakınız: *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.

ancak başarılarını şimdiden geleceğe aktaran, diğer yandan da geçmişe bağlı olan bir varlıktır. Gelecekle ilgili planlar, programlar yaparak eylemde bulunmaya çalışırken, geçmişten ders alıp geleceğini de yönlendirebilen, “*tarihsel bir varlık*”tır.

Kadın yapıp-etmelerin de bir anlam gören, kendisini bir şeye veren yani “*seven bir varlık*”tır. Kadın sevgisiyle amacını gerçekleştirmeye, hedefine varmaya çalışmaktadır. Bütün bunları ise kadın, “*çalışan bir varlık*” olarak gerçekleştirir. Kadının bütün alanlarda gerçekleştirdiği başarılar, onun çalışan bir varlık olmasından kaynaklanır. Çünkü kadının hayatta kalması, geleceği önceden düşünüp önlem alması, başarılarının devamını sürdürmesi için çalışması gerekmektedir.

Kadının başarılarını, yeteneklerini gerçekleştirmesi “*eğitme ve eğitilme*” yeteneği sayesinde olmaktadır. Çünkü kadın hayatı boyunca değiştirebilecek, geliştirebilecek, işleyebilecek yeni formlar kazanabilecek olan bir varlıktır.

Kadın yaşamını anlamlandıran, eylemlerini kuşaktan kuşağa aktaran “*dile sahip bir varlık*”tır. Çünkü gerek sanat, teknik, felsefe, gerekse bilgi gibi başarılarının saptanması, kuşaktan kuşağa, toplumdaki topluma aktarılması dil sayesinde mümkündür.

Kısaca kadın, düşünen, bilen, eylemde bulunan, isteyen, özgür olan, sanat, teknik, bilim, felsefe yapabilen bir varlıktır. Bütün bu nitelikler kadını kadın yapan asli öğelerdir. Dolayısıyla “aslında kadın kimdir?” sorusunu kısaca ve tek bir cümleyle yanıtlamak istediğimizde şunu söyleyebiliriz. “Aslında kadın insandır.” Evet, kadın bir insandır. Ve kadın ile ilgili her tek durumda hatırlamamız gereken şey de aslen sadece budur: Kadın aslen ne bir ana, ne bir eş, ne namus timsali, ne ev hanımı, ne o ne de budur. Kadın aslen bir insandır.

Dolayısıyla kadın, insan hakları bağlamında ele alınıp değerlendirilmelidir. İnsan hakları bildirgesinin önsözündeki temellendirmeye baktığımızda “insan haklarının göz ardı edilmesi ve hor görülmesi, insanlık vicdanında infial uyandıran barbarca eylemlere yol açmış; insanların ifade ve vicdan özgürlüğünün olacağı, korku ve yoksunluktan kurtulacağı bir dünyanın yaratılması, ...insanların en büyük özlemi olarak ilan edilmiştir” deniliyor. Bu sadece erkeklerin değil eminim tüm kadınların da özlemidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin ilk ve ikinci maddesi ise şöyledir: “Her insan özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdanla donatılmış olup birbirlerine karşı kardeşçe davranır.”, “Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş ya da benzeri başka bir statü gibi herhangi bir ayırım gözetmeksizin bu bildirmede öne sürülen tüm hak ve özgürlüklere sahiptir.”

Görüldüğü üzere bütün insanların onur ve haklar bakımından eşit olması düşüncesinin temelinde bütün insanların düşünsel ve etik yeteneklere sahip olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Dolayısıyla insanın sahip olduğu düşünsel ve etik yetenekler, insanı değerli bir varlık yapmaktadır. Her insanda bulunan bu özelliklerin korunması ve geliştirilmesi düşüncesi, insan hakları kavramının oluşmasını temelidir (Kuçuradi 2006, 267). İnsan hakları ilkeleri bazı kişiler için değil, dil, din, cins, renk, ırk ayrımı gözetmeksizin tek tek bütün kişiler için talepler getirdiklerinden evrenseldir. Dolayısıyla kadında ancak insan hakları düşüncesinde değerlendirilmelidir. Her ne kadar makalemizin başlığı kadının aslında ne olduğu olsa da, görüldüğü üzere üst başlık olan insan hakları kavramından bağımsız olarak kadından ve onun haklarında söz etmek

mümkün değildir. İnsan haklarının korunması, geliştirilmesi ister kadın olsun ister erkek her tek bireye düşen bir görev ve sorumluluktur. Bunun için ise;

- Çağdaş toplum olmanın temel göstergelerinden olan İnsan Hakları ve demokrasi düşüncesine sahip çıkmamız gerektiği gerçeğini unutmamalıyız. Çünkü İnsan Hakları düşüncesi, demokrasi anlayışını benimsemiş, hukukun üstünlüğünü devletin yönetim ilkesi yapmış toplumlarda mümkündür. Bu yüzdendir ki, insan hak ve özgürlükleri ancak anayasa ve yasalarla korunduğu, bu hakların eğitiminin verildiği, insanın gelişmesi için gerekli olanakların hazırlandığı, hukuk, demokrasi ve laikliğin temel ilke edinildiği ülkelerde tüm bireylerin sahip olabileceği olanaklardır (Çüçen 2003, 27).

- Devletin en üst kademesinden en sade vatandaşa kadar hepimizin ilk ve öncelikli görevinin, her insanın, hakları açısından eşit olduğunu göz önünde bulundurup, insan hakları ile ilgili her girişime “destek vermek” olduğunu unutulmamalıdır. Bunun en iyi yolunun eğitim olduğu, her anlamda kendimizi yetiştirmek olduğunu her zaman göz önünde bulundurmalıyız. Bunun için insan olma bilinci kişi olma sorumluluğunun sahip düşünen ve sorgulayan insanlar olmalıyız (İyi 2003, 21).

KAYNAKÇA

ÇÜÇEN, A. Kadir (2003) “*İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi*”, Kaygı Uludağ Üniversitesi Felsefe Topluluğu Dergisi, İnsan Hakları Özel Sayısı, Bahar 2, Bursa.

KUÇURADİ, Ioanna (2006) “*Sokrates’in Felsefî Araştırma ve Eğitim Metodu*”, Uluğ Nutku’ya Armağan, haz. M. Elgin & Ç. Veysel, ss. 259-267, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

İYİ, Sevgi (2003) “*İnsan Olma Bilinci Kişi Olma Sorumluluğu*”, Kaygı Uludağ Üniversitesi Felsefe Topluluğu Dergisi, İnsan Hakları Özel Sayısı, Bahar 2, Bursa.

MENGÜŞOĞLU, Takiyetin (1988) *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.